

Opponensi vélemény

Bod Péter Ákos: Heterodox gazdaságpolitikák Magyarországon
(Döntéshozatal az európai peremvidék kötöttségei között)
című akadémiai doktori értekezéséről

1. Témaválasztás, szerkezeti felépítés

A dolgozat témaválasztása igen sajátos: a cím egy igen aktuális kérdéskör tárgyalását ígéri, miközben a szerző kinyilvánított szándéka szerint egy részletes áttekintést kíván nyújtani az eddigi munkásságáról, amely ebbe a tárgykörbe sorolható. Ennek a kettős célnak lett a következménye, hogy az életpálya munkásságának bemutatási szándéka gyakran erőteljesebbnek bizonyult, mint a kijelölt téma aktuális elemzése. A disszertációból minden kétséget kizáróan megállapítható, hogy Bod Péter Ákos az elmúlt harmincöt esztendő legfontosabb gazdaságpolitikai történéseinek szakavatott krónikása és elemzője volt, amelyet az irodalomjegyzékben felsorolt nagy mennyiségű publikációja is megfelelően bizonyít. Ezzel azonban még tekinthetjük maradéktalanul teljesítettnek a disszertáció címében megfogalmazott feladatot.

A tartalomjegyzék tanúsága szerint a dolgozat hat részből áll (I. Bevezető és módszertani megjegyzések, II. Releváns előzmények, máig ható következmények: visszatekintés a tervgazdaság magyarországi korszakára, III. A piacot pótló és imitáló gazdaságpolitika újraértékelése: a magyar eset 1968-tól a rendszer átalakulásáig, IV. Magyar gazdaságpolitikák válságos időkben, V. Nem szokványos gazdaságpolitikáról nehéz visszaállni, VI. Következtetések). Lényegében azonban három részre különül el a disszertáció, mert a bevezető első rész és a következtetéseket tartalmazó hatodik rész logikailag összetartozónak tekinthető, s talán szerencsésebb lett volna a keretjelleg helyett a dolgozat elején összevontan közreadni. Továbbá a második és harmadik rész is összetartozik, hiszen a tervgazdasági rendszer gazdaságirányítási és -politikai megoldásait elemzi. S végezetül a negyedik és ötödik rész is egységet képez, mivel mindkettő a rendszerváltás utáni időszak gazdaságpolitikai problémáit vizsgálja.

Már itt a szerkezeti felépítésnél felmerülhet az egyik releváns kérdés a disszertációval kapcsolatban: vajon a rendszerváltozás előtti és utáni időszak kezelhető-e egy egységes egészként a heterodox gazdaságpolitikák tekintetében? És ha igen, akkor mik ezek a közös momentumok? A disszertáció ezekre a kérdésekre — megítélésem szerint — csak részben adott szakmailag megalapozott válaszokat.

2. Tartalmi kérdések

A disszertáció első része módszertani bevezető, amely arra hivatott, hogy lehatárolja a témát és ennek kapcsán a címben szereplő heterodox jelző értelmezésére is tisztázásra kerüljön. Bod Péter Ákos — követve a mainstream álláspontját — a következő definíciót ajánlja:

“...a közgazdaságtanban a heterodoxia alatt rendszerint a korszak elfogadott, meghatározó, a főszóhoz tartozó irányzatán túli, azon kívüli szakmai irányokat értik.” (9. old.)

Ez a meghatározás első közelítésként elfogadható ugyan, de ezen túl további pontosításokra lett volna szükség, mert így a heterodoxia igen tág határok között mozog. Hiszen ennek értelmében minden lehetséges irányzat beletartozik, amely valamilyen módon különbözik a fősodortól. Ugyanakkor viszont komoly jelentősége van annak, hogy milyen irányba és mértékben tér el a közelítésmód a megszokottól, és hogy konkrétan milyen vonatkozásban tekintjük külön utasnak az adott gazdaságpolitikát. A szerző a lehetséges eltérések közül csak kettőt hangsúlyoz, egyfelől a gazdasági válságot mint rendkívüli jelenséget, amelynek hatására még a centrum országai is eltérnek (időlegesen) a fősodor iránymutatásaitól, másfelől pedig az elmaradottságot, a peremhelyzetet, a perifériára szorulást, amely ab ovo lehetetlenné teszi a fősodor gazdaságpolitikai ajánlásainak a követését, hiszen ezeken a tájakon a dolgok más logika szerint alakulnak, a közgazdasági törvényszerűségek másként működnek. Jól jellemzi ezt a szemléletmódot Bod Péter Ákos hangsúlyos (dőlt betűs) megfogalmazása:

“A periférián az intézményi sajátosságok miatt tényleges változáshoz a máshol megszokottnál erősebb szabályozói sokkok szükségesek, ugyanakkor éppen a sokkok sorozata miatt a döntéshozatal a máshol szokásosnál többet hibázik: a korrekciók korrekciókra szorulnak.” (17. old.)

Nyilván nem lehet tagadni ennek a megfogalmazásnak a létjogosultságát, miközben komoly hiátusok maradnak az olvasóban. Mert a kapcsolatrendszer ennél sokrétűbb, amelynek a teljes felleltározásával a szerző sajnos adós maradt. Az alkalmazott gazdaságpolitikák ugyanis alapvetően két tényezőcsoport által lesznek meghatározottak: egyfelől az elméleti bázis, másfelől pedig a konkrét döntési helyzetből következő korlátozó tényezők alapján.

A fősodor elméleti megalapozó ereje elveszítheti befolyásoló szerepét, ha az időlegesen meggyengül (például a gazdasági válság kitörése miatt — ahogyan erre Bod is utalt). De a meghatározó jellege azért is elszállhat, mert az uralmi helyzet eltűnőben van, például mert paradigmaváltás van, új rivális elméletek tűnnek fel (jelenleg éppen valami ilyen felé közeledünk). De harmadrészt azért is meggyengülhet a mainstream meghatározó jellege, mert az adott gazdaság a fejlődésben elmaradt, s ezért rá nem alkalmazhatók ugyanazok a törvényszerűségek, mint a centrum országokra (erre az eshetőségre ugyancsak utalt Bod). Világossá kellett volna azonban tenni azt, hogy, az elmaradottság kapcsán nem az a fő probléma, hogy a standard gazdaságpolitikai akciókra eltérő lesz itt a reakció, hanem az, hogy a sajátos helyzetből következően egészen más gazdaságpolitikát kell folytatni ezen országokban. A *Fejlődésgazdaságtan* tudományszak éppen ennek a felismeréséből jött létre (I. Wallerstein korszakos munkájából ugyanis tudhatjuk, hogy a fejlődésben megkésett országok nem ugyanazt az utat járják végig, mint ez élenjárók, hiszen számukra egészen más a világgazdasági konstelláció, amelyhez alkalmazkodni kell). Talán nem véletlen, hogy egyetlen sikeres modernizációt végrehajtó ország sem a mainstream elmélet alapján (hanem éppen annak ellenében) fogalmazta meg a sajátos gazdaságpolitikáját. Mindebből következően a periféria-országok számára a heterodox gazdaságpolitika nemcsak valami deviancia, vagy kényszer lehet, hanem akár tudatos választás is, amelyet elméletileg a modernizációs programjuk támaszthat alá.

A gazdaságpolitikát befolyásoló nem elméleti tényezők közül érdemes legalább hármat kiemelni: (1) a konkrét intézményi berendezkedés (ezzel foglalkozik az intézményi közgazdaságtan), (2) a társadalmi kapcsolatok rendszere, értékek, attitűdök, viselkedési módok (ezzel pedig a viselkedési közgazdaságtan tárgya) és végül (3) a konkrét gazdasági helyzet (aktuális korlátok, eladósodottság, stb.) alakulása. Nyilván ezek a

tényezők is komoly befolyást gyakorolnak a konkrét gazdaságpolitika kialakítására. Nem állítom, hogy a szerző nincs tudatában ezen tényezők fontosságának, hiszen a záró, hatodik részben ő maga is említést tesz róluk. A baj az, hogy nem itt, az elején teszi meg ezt a fajta lehatárolást, annak érdekében, hogy világos legyen az olvasó számára, a konkrétan elemzett esetekben valójában miért is történt meg az eltérés a főirányú gazdaságpolitikától: (i) elméleti megfontolásokból, vagy (ii) praktikus okokból, esetleg (iii) politikai célokból. Már csak ezért is érdemes lett volna a két rész módszertani elemeit egyesíteni, hogy egyértelmű legyen a vizsgálati bázis.

A második rész a tervgazdasági rendszer magyarországi korszakának a vizsgálatával foglalkozik. A szerző helyesen állapítja meg, hogy téves lenne az akkumulálódó gazdasági problémákat egyedül a hibás gazdaságpolitika számlájára írni, amikor többnyire maga a szocialista rendszer teljesített rosszul. Ennek kapcsán azonban érdemes lett volna az összehasonlító gazdaságtan módszertanát segítségül hívni, amely a gazdasági teljesítmények alakulásának okait azonosítja egy szélesebb értékelési bázison. A rendszerváltás előtti külön utas magyar gazdaságpolitika magyarázatát BPÁ igen helyesen a hatalmon lévők politikai érdekeiben, a hatalmi viszonyok átmentésében találja meg és nem a szocialista rendszer jobbítása, vagy az attól való megszabadulás szándékában. A politikai nyugalom és a status quo fenntartása érdekében tett kis engedmények ezért aztán nem vittek közelebb bennünket a piacgazdasághoz, annak ellenére, hogy az ez irányú várakozások igen markánsan jelentek meg a rendszerváltás hajnalán. A szerző szavaival:

“Az 1980-as évek ügyeskedő kisvállalkozásából nem vezet egyenes út a modern, versenyképes, fejlődőképes magyar piaci gazdasághoz. Ahhoz sokat kell tanulnia, és sokat kell feleltetnie a magyar társadalomnak.” 38. old.)

Ezek után a szerző azt taglalja, hogy a fősodortól eltérő gazdaságpolitikai megoldásokat alapvetően az elmaradottság sajátos körülményeiből adódó kényszerek okozzák, tehát így az eltérések kifejezetten eltévelyedések.

“Következik-e helyi sajátosságok meglétéből szükségszerűen az, hogy más közgazdasági törvényszerűségek érvényesek itt, mint néhány száz kilométerrel arrébb? Nyilván nem. Ha engednénk annak a felfogásnak, hogy ‘nálunk minden másként működik’, és ezen az alapon ‘ránk nem vonatkoznak a máshol írott tankönyvek’, akkor utat nyitunk a szakszerűtlenségnek, amatőrizmusnak és voluntarizmusnak...” (43. old.)

Ezzel a felfogással alapvetően az a baj, hogy a mainstream közgazdaságtant mint egyetlen lehetséges helyes felfogást tekinti, amelytől való mindenféle eltérés szükségképpen voluntarizmust jelent. Valójában azonban a mainstream-elmélet sem problémamentes, szüntelen változásban van (ötven évvel ezelőtt még keynesi alapú volt, majd a 80-as évektől bigott piacpárti lett), és nem is képes a különféle régiók országspecifikus sajátosságaira reflektálni. A fősodortól való eltérés önmagában még nem baj (gondoljunk csak a skandináv országok nem mainstream jóléti politikájára), megfelelő elméleti és empirikus vizsgálódások alapján akár sikeres alternatív gazdaságpolitikákat is ki lehet dolgozni. Persze a szilárd elméleti alapok hiányában nagy a veszélye a szakszerűtlen voluntarista megoldásoknak is.

A harmadik rész a piacpótló és imitáló 1968 utáni gazdaságpolitika értékelését adja. A szerző jó leírását adja a '68-as gazdasági reform szükségességének és fokozatos kiüresítésének. A nyolcvanas években keletkezett munkái — amelyeket gyakran idéz Bod — jól jellemzik a szocialista vállalatot, annak sajátosságait és lényeges eltéréseit a nyugati piacgazdaságok vállalataitól. A szocialista vállalatok által kialakított erőterben a

későbbiekben engedélyezett "kisvállalkozási formák nem idéztek elő alapvető változást sem növekedési, sem hatékonysági vonatkozásban" (63. old.). Az állam és a vállalatok közötti kapcsolat anomáliái mögött az akkori társadalmi-gazdasági rendszer korlátait véli felfedezni, mondván hogy a megfelelő *"intézményrendszer mögött (fölött) demokratikus államrendnek kell állnia"* (67. old.). Ez a megállapítás bizonyosan helytálló az akkori szocialista viszonyokra vonatkozóan. De általános érvényűnek nem lehet tekinteni, hiszen az elmúlt évtizedekben több olyan sikeres gazdasági modernizációt (piaci átállást) tapasztalhattunk meg, amely nem járt együtt a demokratikus átalakulással. (Ebből a szempontból talán Kína példája lehet a legmeggyőzőbb.)

A rendszerváltozás kapcsán Bod Péter Ákos azokat az érveket gyűjtötte egy csokorba, amelyek azt támasztják alá, hogy a sokterápiának, a gyors liberalizálásnak és a piaci alapú privatizációnak nem volt alternatívája. Minden bizonnyal azokból az érvekből is össze lehetne gyűjteni egy másik csokrot, amely ennek éppen az ellenkezőjét, a fokozatos átmenetet és lassabb privatizációt indokolta volna.

A negyedik rész a magyar gazdaságpolitika válságos időkben témát tartalmazza. Ez a rész arra a két kérdésre keresi a választ, hogy a rendszerváltozás utáni első kormány vajon jól választott-e gazdaságpolitikát és ez a politika mennyire volt eredményes? A szerző — némi megszorítással ugyan, de lényegében — mind a két kérdésre pozitív választ ad. Abban egyetérthetünk a szerzővel, hogy az adott helyzetben mindenképpen heterodox gazdaságpolitikát kellett választani, hiszen a mainstream elméleten alapuló gazdaságpolitika elég nyilvánvalóan használhatatlan volt, mert elvont elméleti maximákból deriválódott és egyáltalán nem reflektált a volt szocialista országok speciális problémáira. Még abban is egyetérthetünk, hogy a lehetséges alternatívák közül a szociális piacgazdaság látszott a leginkább megfelelőnek. Abban viszont már kevésbé tudunk közös nevezőre jutni, hogy ennek a politikának a működtetése némi megszorítással ugyan, de eredményes volt nálunk. Mindenek előtt azért nem, mert az Antall-kormány nem is került abba a helyzetbe, hogy következetesen alkalmazza a szociális piacgazdaság politikáját. A transzformációs válság erőssége, az örökölt adósság, a külső politikai és ideológiai nyomás közepette csak arra tellett, hogy annak csak bizonyos elemeit és ugyancsak részlegesen vezessék be. Így aztán elég kézenfekvő módon a pozitív hatása is elmaradt. Mindazonáltal érdemes lett volna kipróbálni, hogy vajon a szociális piacgazdaság "teljes vértezetben" milyen eredményt produkált volna. Megkockáztatható, hogy akkor sem értünk volna el vele kiemelkedő eredményeket, pusztán azért, mert az a német társadalomra, annak intézményeire, értékeire, viselkedési normáira volt szabva, amely bizonyosan nem illeszkedett volna a mi sajátos gazdaság és társadalmi viszonyainkhoz.

A 2002-2008 közötti időszak az Európai Unió csatlakozás és a krónikus eladósodás jegyében, a politikai ciklusok által vezérelt stop-go politika alapján zajlott. Az időszak lényegének megragadása és a makro-helyzet bemutatása jónak értékelhető. A „békeidőben eladósodás” okainak taglalása szűkre szabott lett, pedig igen izgalmas kérdés. Nem megkerülhető az a megállapítás sem, hogy a politikai népszerűség hajhászás mellett a magyar mentalitás is szerepet játszott abban, hogy idejutottunk. Mert a magyar állam újkori eladósodását a társadalom szótlanul nézte, sőt asszisztált hozzá, ráadásul még az önkormányzatok és a háztartások is eladósodtak. Így aztán a lehetőségek végletesen beszűkültek.

Az ötödik rész a nem szokványos gazdaságpolitikától való megszabadulás kérdéskörét tárgyalja. Itt érkezünk el a 2008-as válsághoz és annak gazdaságpolitikai következményeihez. Jól látja a szerző, hogy

“a magyar állami eladósodás előbb kezdődött, és egészen más lefutást mutatott, mint az európai országok zömében; a gazdasági ütemcsökkenés is már jóval a 2008-as pénzügyi zavarok előtt bekövetkezett.” (135. old.)

Ezen sajátosság háttérében a megelőző részben tárgyalt fellazítás, a politikai ciklusokat követő stop-go politika áll, mint magyarázó tényező. Éppen ezek fényében nehezen lehet egyet érteni Bod Péter Ákossal abban, hogy *“nálunk nem volt akkora mértékben túlfűtve a gazdaság”*, mint a többi válságba került országban. Az igaz, hogy nem alakult ki ingatlanpiaci buborék és nem vásároltunk be toxikus részvényekből, de igenis erősen túlfűtött volt a magyar gazdaság: mesterségesen tartották a 4%-os növekedési pályán, miközben a fenntartható pálya 2-2,5% volt. Az adósság/GDP hányados a 2001-es 53%-ról 80%-ra ugrott fel, grandiózus autópálya építések zajlottak, PPP-s beruházások tömege indult el. Így aztán nem meglepő, hogy a válság kitörése után az akkori magyar kormány nem tudott anticiklikus gazdaságpolitikát folytatni, pedig az éppen akkor lekerült a *“mainstream tiltólistájáról”*.

A második Orbán-kormány által bevezetett rendkívüli adók tipikusan heterodox intézkedések, amelyeket részletesen elemez a szerző. De érdekes módon az adócsökkentések, amiket szintén alkalmazott az Orbán-kormány korántsem tekinthetők heterodox-intézkedéseknek. Sőt, abszolút megfelleltethetők a mainstream elvárásoknak, különösen az szja csökkentése és egykulcsossá tétele. Az már más kérdés, de még is szorosan idetartozik, hogy nálunk az ortodox gazdaságpolitikai intézkedések sem működtek megfelelően (nem nőtt a GDP, a foglalkoztatás és nem fehéredett ki a gazdaság).

A hatodik rész a következtetések címet viseli, de valójában nem az, és nem is a disszertáció összefoglalását tartalmazza, hanem egyfajta módszertani kiegészítés, a levonható következtetések árnyalása, a korábban alkalmazott hallgatólagos feltételezések kinyilvánítása. A zárórész elején lévő kövéren szedett cím, vagy tézis a következőképpen szól:

“Sikeres heterodoxia: nem az elmélet más, hanem az intézkedések kalibrálása, sorrendje, intézményi háttere” (155. old.)

Ezzel a kinyilatkozással kapcsolatban több probléma is felvethető. A sikeres heterodox politikához szükség van: (1) elméleti megalapozásra, amely lehet mainstream, vagy akár attól eltérő is: nem a fősodorhoz tartozás a döntő, hanem a megfelelő szakmai megalapozottság, (2) az intézményi korlátok figyelembe vételén túl még további korlátozó tényezők is vannak, pl. társadalmi kapcsolatok, értékek, viselkedési formák, és (3) egyéb átmeneti gazdasági korlátok (külső sokkok, válságok), amelyeket szintén figyelembe kell venni. Ezek alapján túlzottan leegyszerűsítő a szerző által megfogalmazott zsinórmérték.

3. Módszertani és formai kérdések

Bod Péter Ákos disszertációja alapvetően hagyományos leíró, elemző jellegű munka. Nem tartalmaz modelleket, statisztikai-ökonometria adatértékelési módszereket, nem használja a mainstream közgazdaságtan módszertani eszköztárát. Ez önmagában még nem lenne baj, hiszen nem az alkalmazott módszerek bonyolultságától függ a levont következtetések helyt állósága, hanem a szerző lényeglátó képességétől.

A módszertantól függetlenül azonban meg kell említeni, hogy a disszertációban igen kevés az adatelemzés, saját készítésű ábrák jószerével nem is találhatók az egész anyagban. Nem igen fogalmazódnak meg hipotézisek és ebből következően azok empirikus bizonyítása is rendre elmarad. Jobbára csak a stilizált tények ismertetését kapjuk, körítve a végkövetkeztetésekkel. Úgy tűnik, hogy a szerző azon szándéka, hogy a saját makro-elemzői munkásságát mutassa be a dolgozatban, akadályává vált a mélyebb és alaposabb elemző munkának. Ezzel magyarázható, hogy a vizsgálati periódus igen hosszú (35 év) nyúlt és a témák is nagyon széles körben szóródtak. Mind ezek miatt az elemzés nem tudott kellő mélységű lenni és a levont következtetés nem lettek kellő módon alátámasztva.

A disszertáció stílusa jó, könnyen olvasható, szerkesztése megfelelő. Az ábrák és táblázatok tetszetősek jól áttekinthetőek. A disszertáció a formai követelményeknek jól megfelel. Jóllehet a szakirodalomból vette át a szerző a 31. oldal táblázatát, azok adattartalmi valószínűleg hibásak, mert az összevethető értékek nagyon távol esnek az Eurostat egy főre jutó GDP arányszámaitól. Az irodalmi hivatkozások korrektek, de előfordul olyan eset is, amikor a hivatkozott irodalom nem szerepel az irodalomjegyzékben (pl. Pogátsa [2011], Tomka [2011]). A fordított esetre nem találtam példát.

Összességében Bod Péter Ákos akadémiai doktori értekezésének főbb eredményei a következőképpen foglalhatók össze:

1. Jelentősen hozzájárult az indirekt irányított gazdaság szervezet-, vállalatelméleti és hatékonysági problémáinak elemzéséhez.
2. Megállapította a magyar rendszerváltozás azon sajátosságát, hogy az intézményfejlődésben szükségszerűen graduális volt, miközben mikrogazdasági tekintetben erőteljes sokkszerű jegeket mutatott.
3. Úttörő munkát fejtett ki a szociális piacgazdaság koncepció hazai alkalmazhatóságának elemzésében.
4. Feltárta a 2008-as válságkezelés magyar sajátosságait és azok hosszabb távra kiható következményeit.

Mindezen érdemek alapján *elfogadásra javaslom* Bod Péter Ákos disszertációját és ugyancsak javaslom a Tudományos Minősítő Bizottságnak, hogy *ítélje oda számára az MTA doktora címet*.

Pécs, 2014. január 31.

Dr. Mellár Tamás
az MTA doktora